

“Cehennem ehlinin çoğunluğu kadınlardır”: Çok Tartışılan Bir Hadisin Kısa Analizi

Ulrike MITTER*
Çev. Fatma KIZIL**

Almanya’da*** bir üniversitede İslâmî ilimleri öğretirken, zaman zaman bir sürprizle karşılaşılabilir. Kendinizi başörtülü bir Müslümanla hadislerin sıhhati ile ilgili bir tartışmanın içinde bulabilirsiniz. Bizatihi bu olağanüstü bir hâdise değildir, fakat bu Müslüman kadın, Buhârî’nin *Sahîh*’inde yer alsa dahi [Hz.] Muhammed’in kendisine isnâd edilen bu sözü söylemiş olamayacağını düşündüğü için söz konusu hadisin sahih olmadığını canhıraş bir biçimde iddia ediyorsa, işte bu alışılmadık bir durumdur. Genelde tam tersi söz konudur: Batılı oryantalist bir hadisin olası geç tarihini iddia ederken, Müslümanlar hadisin sıhhatini ispatlamaya çalışır.

Tersi kişisel hisler dâhil olursa gerçekleşebilir ki yukarıda bahsedilen hâdisede de durum böyledir. Söz konusu hadis cehennemdeki kadınlarla ilgilidir: [Hz.]**** Muhammed’in kadınların doğru şekilde davranması gerektiği çünkü cehennemi gördüğü ve oradakilerin çoğunluğunun kadın olduğunu söylediği nakledilir. Hadis *Kütüb-i Sitte*’de çeşitli varyantlarıyla yer almaktadır ve internette de hararetli biçimde tartışılmaktadır.

Bir hadis detaylı bir biçimde analiz edilmeden sahih veya uydurma olduğu iddia edilmemelidir ve ben de yukarıdaki durumda hadisin sahih olduğunda

* PhD Islamic Studies, Radboud University, Nijmegen, 1999, Kingdom of the Netherlands. Birzeit univ., Department of Languages and Translation, umitter@birzeit.edu

** Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fatmakizil@gmail.com

*** Bu tercüme Ulrike Mitter’in, Motzki Armağanı *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam: Essays in Honour of Harald Motzki* (ed. Nicolet Nicolet Boekhoff-van der Voort, Kees Versteegh, Joas Wagemakers), Leiden: Brill, 2011) adlı kitapta yer alan “The Majority of the Dwellers of Hell-Fire Are Women” A Short Analysis of a Much Discussed Hadith” adlı makalesinin ilk kısmının çevirisidir.

**** Tercümede köşeli parantez içerisindeki ifadeler tarafımızdan eklenmiştir (çev.).

ısrar etmedim. Yine de genç kadın o kadar üzgündü ki ikimizin de tamamen aynı fikirde olduğunu tamamen gözden kaçırdı.

Bu hâdis hâlihazırdaki makaleyi yazmama sebep oldu. Cehennem hadisinin ortaya çıkış zamanı hakkında daha fazla bir şey söyleyebilmek için hadisin isnâd ve metnini analiz edecek ve bu analize dayanarak hadisi tarihlendirmeye çalışacağım.¹ Makalenin ikinci kısmında, hadisle ilgili günümüzdeki tartışmalar –internette ve benim dersimdekiler-^{*} özetlenmektedir. [443]

Hadis Analizi

Cehennem Hadisinin Varyantları

Cehennemdeki kadınlarla ilgili hadis, içerikleri nedeniyle “sakada hadisi”, “güneş tutulması hadisi” ve “kısa varyant” şeklinde adlandırdığım üç ana varyantla gelmektedir. Analize başlamadan önce bu üç varyantın misallerini sunmak istiyorum.

Sadaka Hadisi

Hadisin tam metni Müslim tarafından Muhammed b. Rumh b. el-Muhâcir el-Mısrî ← el-Leys ← İbnü'l-Hâd ← Abdullâh b. Dînâr ← Abdullâh b. Ömer isnâdıyla nakledilmektedir:²

(1)³ Allah Resûlü buyurdu ki: “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin ve çokça istiğfar edin (2) çünkü en cehennem ehlinin çoğunluğunu sizin teşkil ettiğinizi gördüm.” (3a) Bunun üzerine aralarından akıllı bir kadın (جَزَلَةٌ) “Ey Allah’ın Resûlü bize ne oluyor da cehennemın çoğunluğunu teşkil ediyoruz?” dedi. (3b) “Siz çok lanet eder, eşlerinize (العشیر) nankörlük edersiniz. Sizin dışınızda akıllı ve dini noksan olup da akıllı bir adama galip gelebilen başka kimse görmedim (أَغْلَبَ لَدَيَّ لُبًّا).” buyurdu. (4a) Kadın” “Ey Allah’ın Resûlü akıl ve din noksanlığı nedir?” dedi. (4b) “Akıl noksanlığı iki kadının şahitliğinin bir adamınkine denk olmasıdır. Bu akıl noksanlığıdır. Ayrıca kadın günlerce namaz kılmaz ve Ramazan’da oruç tutmaz. Bu da dinin noksanlığıdır” buyurdu.

¹ Lütfen bu makalenin hadisin ortaya çıkışı meselesini bütün detayları ile tartışmayı ve nihai cevaplar vermeyi amaçlamadığı unutulmasın. Makalenin konunun üzerinde düşünmeye ve daha fazla araştırılmasına kapı açması amaçlamıştır.

^{*} Makalenin yalnız isnâd-metin analizi kısmı çevrilmiştir. (çev.)

² Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Muhammed Fuâd Abdülbâki (ed.), Beyrut, 1954-1972, kitâb 1, bâb 34, hadis 132.

³ Rakamlar için 445-446. sayfalara bakınız.

^{**} Makalenin aslında “kadınlar” ifadesi geçmektedir.

Güneş Tutulması Hadisi

Mâlik b. Enes aşağıdaki metni Zeyd b. Eslem ← Atâ b. Yesâr ← Abdullâh b. Abbâs isnâdıyla nakletmektedir:⁴

(1) Güneş tutulması gerçekleşti ve Resûlullâh (s.a.v.) namaza durdu, onunla beraber oradakiler de durdular. Namazda kıyâmı neredeyse Bakara sûresini okuyacak kadar uzattı, sonra uzun bir süre rükûda kaldı. Sonra kalktı ve kıyâmı uzattı fakat ilk kıyâm kadar uzun değildi. [444] Sonra her ne kadar ilk rükûdan kısaysa da uzun süre rükûda kaldı. Daha sonra secdeye gitti. Sonra [ikinci rekâta] uzun süre kıyamda durdu fakat birinci kıyamdan kısa sürdü. Sonra rükûa gitti ve uzun süre rükûda kaldı fakat birinci rükûdan kısa sürdü. Sonra kalkıp birinci kıyamdan daha kısa kıyamda durdu. Sonra uzunca bir rükû yaptı fakat bu birinci rükûdan kısa sürdü. Sonra secde etti ve namazı bitirdiğinde güneş açılmıştı (تَجَلَّى). Şöyle buyurdu: “Güneş ve Ay, Allah’ın âyetlerinden iki tanesidir. Ne bir kimsenin ölümü ne de doğumu sebebiyle tutulurlar. Tutulduklarını gördüğünüz zaman Allah’ı zikredin.”

Dediler ki: “Ey Allah’ın Resûlü, senin bulunduğun yerde bir şeye uzandığını, sonra da (elini) çektiğini çekindiğini gördük”. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Cenneti gördüm, ondan bir salkım (عُنُقُود) üzüm almaya çalıştım. Eğer alsaydım dünya durduğu müddetçe ondan yerdiniz. Sonra cehennemi gördüm, bugün gördüğümden daha korkunç (أَفْظَع) bir manzara hiç görmedim (2) ve cehennem ehlinin çoğunluğunun kadınlar olduğunu gördüm.” (3a) Dediler ki: “Niçin (لِمَ) ey Allah’ın Resûlü?” (3b) “Nankörlükleri (كُفْر) nedeniyle” buyurdu. (4a) “Allah’a karşı mı nankörlük ediyorlar?” denildi. (4b) “Eşlerine (الغشِير) karşı nankörlük ederler ve iyiliklerini inkâr ederler. Birine ömür boyu iyilik yapsan ve sonra senden (sevmediği) tek bir şey görse, ‘senden hiç iyilik görmedim’ der.”

Kısa Varyant

Ahmed b. Hanbel’in Vekî ← Hammâd b. Necîh ← Ebû Recâ ← İbn Abbâs vasıtasıyla naklettiği metin şöyledir:⁵

(2) Allah Resûlü (s.a.v.) buyurdu: “Cennete muttali oldum (اطَّلَعْتُ فِيهِ) ve ehlinin çoğunluğunun fakirler olduğunu gördüm (رَأَيْتُ) ve cehenneme muttali oldum ve ehlinin çoğunluğunun kadınlar olduğunu gördüm.”

⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (ed.), Kahire, 1951, kitâb 12, bâb 1, hadis 2.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, no. 2086, <http://samuderailmu.wordpress.com/download-area/>.

Metin Mukayesesi

Örneklerden görüldüğü üzere sadaka hadisi en uzun metin değildir, fakat cehennem hadisinin en kapsamlı ve detaylı nakline sahip metindir. Metin aşağıdaki motiflere bölünebilir: [445]

1. [Hz.] Muhammed'in kadınlardan sadaka vermelerini istemesi
2. [Hz.] Muhammed'in cehennem hakkındaki ifadesi
- 3.a. Kadının sorusu
- 3.b. [Hz.] Muhammed'in cevabı: çok lanet okumak + eşlere karşı nankörlük + akıl ve dinde eksiklik
- 4.a. Kadının eksiklikler hakkındaki sorusu
- 4.b. [Hz.] Muhammed'in cevabı: yarım şahitlik, namaz ve oruç eksikliği⁶

Güneş tutulması hadisinin metni ise aşağıdaki kısımlardan müteşekkildir:

1. Güneş tutulması sırasında namaz
2. [Hz.] Muhammed'in cehennem hakkındaki ifadesi
- 3.a. İnsanların sorusu
- 3.b. [Hz.] Muhammed'in cevabı: nankörlük
- 4.a. İnsanların nankörlük hakkındaki sorusu
- 4.b. [Hz.] Muhammed'in cevabı: eşlere karşı nankörlük

Güneş tutulması hadisinde en uzun alt kısım güneş tutulması ile ilgili nakildir (1) ki bu kısım [Hz.] Muhammed'in namazının uzun bir tasvirini, Allah'ın âyetleri hakkındaki sözünü, [el uzatma] hareketi hakkındaki soruyu ve cevabını ihtiva etmektedir. Dikkat çekici bir farklılık ise sadaka hadisinde kadınlara [Hz.] Muhammed tarafından doğrudan hitap edilmesi, öte taraftan güneş tutulması hadisinde [Hz.] Muhammed'in belirli bir kişiye hitap etmemesidir. Kadınlar düzgün davranmaları için uyarılmamaktadır; sadaka hadisinde en detaylı kısım⁷ olan kadınların dinî ve aklî kusurları hakkında herhangi bir ifade yer almamaktadır. Kûsuf namazının tasviri dışında güneş tutulması hadisinin vurgusu kadınların eşlerine karşı nankörlükleridir. Bu kısım diyaloga yayılmıştır.

Kısa varyant sadece ikinci kısmı ([Hz.] Muhammed'in cehennem hakkındaki ifadesi) ihtiva etmektedir, fakat bu kısım cennete girecek fakirlerden kısa-

⁶ Zer'e isnâd edilen muhtasar metinde 3b'nin üçüncü kısmı ve 4a ve 4b'nin tamamı eksiktir. Bk. s. 451.

⁷ Bu kısmın eksik olduğu muhtasar metin hariç. Krş. dn. 6.

ca bahsedildikten sonra gelmektedir. Fakirlerden diğer metinlerde bahsedilmemektedir.

Tablo 1’de cehennem hadisinin üç versiyonu unsurlarına göre mukayese edilmektedir. [446]

Tablo 1: Cehennem hadisinin unsurlarının mukayesesi [447]

Motifler	Sadaka Hadisi	Güneş Tutulması Hadisi	Kısa Varyant
Ziyâdeler	X	X	X
1	– [Hz.] Muhammed’in kadınlardan sadaka vermelerini istemesi	X – Güneş tutulması sırasında namaz – [Hz.] Muhammed’in Allah’ın âyetleri hakkındaki sözü – el uzatma (çev.) hareketi hakkındaki soru – [Hz.] Muhammed’in cevabı – Cennet üzümleri – Cehennemin korkunçluğu	– Fakirler cennete gidecek
2	X	X	X
3a	X – kadın soruyor	X – insanlar soruyor	–
3b	X – çok lanet okumak – eşlere karşı nankörlük – akıl ve dinde eksiklik	X – nankörlük	–
4a	X – Kadının eksiklikler hakkındaki sorusu	X – İnsanların nankörlük hakkındaki sorusu	–
4b	X – yarım şahitlik, namaz ve oruç eksikliği	X – eşlere karşı nankörlük	–
	X = motif mevcut/ _ = motif yok/ kalın karakterler = önemli lafız farklılıkları		

İsnâd-Metin Analizi

İsnâd-metin analizinin işleyişi başka yerde uzun uzadıya tarif edildiği için,⁸ burada detaylı olarak açıklanmayacaktır. Bu metodun bir hadisin isnâdları ve metinlerinin birlikte ve oldukça detaylı analizine dayandığını söylemek yeterlidir. Genellikle, şöyle bir şablon bulunabilir: bir (kısmi)⁹ müşterek râviye (birçok talebesinin isnâdlarında ismini verdikleri râvi) isnâd edilen bütün metin varyantları aynı nesilden diğer râvilerin naklettiği diğer varyantlarda yer almayan hususi özellikler taşır. Bu farklılıklar söz konusu metinlerin müstakil* rivâyetlerine işaret eder.¹⁰ Dolayısıyla, bir nesildeki bütün râvilerin metinlerinin

⁸ Meselâ bk. Harald Motzki, "Qua vadis *Hadîl*-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G. H. A. Juynboll: 'Nâfi', the mawlâ of Ibn 'Umar, and his position in Muslim *Hadîl* Literature", *Der Islam*, c. 73, 1996, 43-54 ve 193 vd.; Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie der Muslimischen Übelieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin & New York, 1996; Ulrike Mitter, *Das frühislamische Patronat: Eine Studie zu den Anfängen des Islamischen Rechts*, Würzburg, 2006, 23-6.

⁹ En eski müşterek râvi dışındaki bütün müşterek râviler kısmî müşterek râvi şeklinde adlandırılır. Hadis istilahları için bk. Gautier H. A. Juynboll, "Nâfi", the mawlâ of Ibn 'Umar, and his position in Muslim *Hadîl* Literature", *Der Islam*, c. 70, 1993, 208 vd.

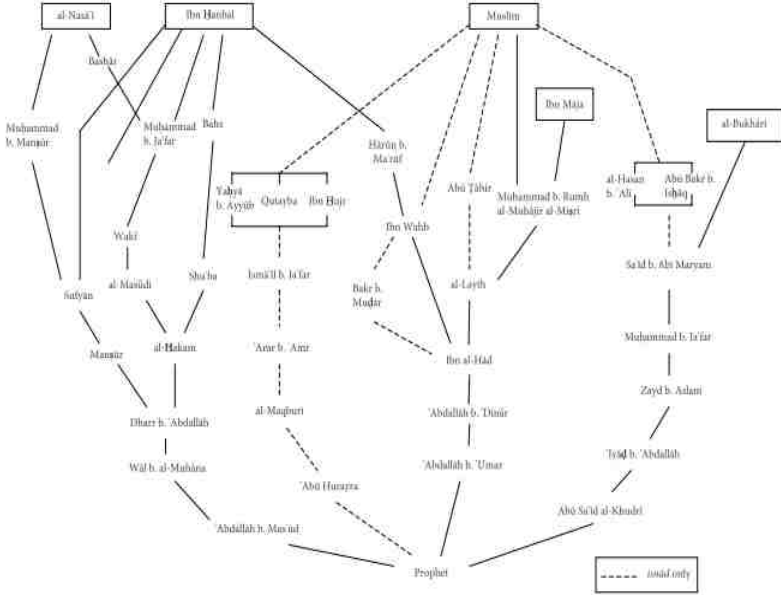
* İsnâd-metin analizlerinde metinlerin aynı hocadan geldiklerini gösterecek ortak lafızlara sahip olmaları beklenirken, öğrenciler arasında herhangi bir kopyalama/intihalın gerçekleşmediğini yani birbirlerinden bağımsız/müstakil şekilde ortak hocadan nakledildiklerini gösterecek kadar da farklılıklar taşımaları gerektiği kabul edilir. Aynı hocadan gelen metinlerdeki ortak lafızlar, bir bakıma söz konusu hocadan gelen bütün ortak rivâyetlerde yer alan karakteristik lafızlar hatta biçimsel parmak izleri olarak nitelenebilir. Bu lafızlarla hoca arasında çoğu zaman o kadar güçlü bir irtibat bulunmaktadır ki hocanın isnâddan düşmesi hâlinde dahi bu lafızlardan hareketle isnâddan düşen râvinin kim olduğu hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Söz konusu durum Joseph Schacht'ın isnâdların keyfi bir şekilde oluşturulduğu iddiasının hilâfına da bir delil teşkil etmekte, ayrıca isnâd uydurmanın sanıldığı kadar da kolay olmadığını göstermektedir. Zira aksi takdirde hadis uydurup başına rastgele isnâd ekleyen bir kişinin metine de isnâdda yer alan müşterek râvilerin karakteristik lafızlarını eklemesi beklenenecektir ki bu gerçekten bilgili ve kararlı bir hadis uydurucularını gerektirmektedir. Öte taraftan aynı hocadan nakilde bulunan râvilerin metinlerinin birbirinden bağımsız olması şartı klâsik hadis usûlündeki tedlîs kavramı ile birlikte düşünüldüğünde belki daha iyi anlaşılabilir. Bir râvinin altında hadisi aldığı akranını atlayıp kendisine mülâki olduğu ama hadis semâının olmadığı veya semâi olmakla birlikte naklettiği hadisi semâ etmediği hocadan hadisi duymuşçasına rivâyet etmesi oryantalist literatürde kopyalama veya yayılma kavramlarıyla ifade edilen uygulamayla paralellik arz etmektedir. İsnâd-metin analizinin uygulama aşamaları, ricâl literatüründeki açıklamalarla uyum içerisinde olması durumunda müşterek râvilerinin metinlerindeki karakteristik lafızlar üzerine odaklanan bir isnâd-metin analizi ve söz konusu kavramların açıklamaları için bk. Fatma Kızıl, *Hukûki İçerikli Merfû Hadisler Bağlamında Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi* (doktora tezi, 2011), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (çev.).

¹⁰ Bir âlim müşterek râvi değilse fakat tek râvili tarihte tek başına yer alıyorsa, metnin kendine has özelliklerini tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte çoğu durumda tek râvili tarihte nakledilen metnin bir müşterek râvinin bütün metinlerinden farklı unsurları ihtiva ettiği görülmektedir. Bu müstakil rivâyetle izah edilmezse nasıl açıklanabilir? Bu nedenle, bazen tek râvili tarihlerin metinleri de müstakil kabul edilebilir.

ortak özellikleri bu râvilerin isnâdda ismini verdikleri kaynağa isnâd edilebilir. Böylece, aşama aşama daha geriye gidildikçe, isnâd kümesinin en eski müşterek râvisi tarafından yayılmış hadisin özünü* ayırt etmek imkân dâhilindedir. Aşağıda, isnâd-metin analizi cehennem hadisine uygulanacaktır.

Sadaka Hadisi

Sadaka hadisinin isnâd kümesinde (Şema 1’e bakınız) sahâbe ve tâbî’ûn neslinde herhangi bir belirgin müşterek râvi bulunmamakla birlikte, daha sonraki nesillerde birçok kısmi müşterek râvi görmekteyiz.

Şema 1: Sadaka Hadisi

* Makalede “kernel” kelimesi geçmektedir. Bu kelime “core” kelimesi ile birlikte oryantalistler tarafından hadis tarihlendirmelerinde sıkça kullanılmaktadır. Hadis rivâyetinin Hz. Peygamber’den itibaren başladığını kabul etmeyen oryantalistlerin hadis metinlerindeki farklılıklara yaklaşımlarının klâsik usuldeki manâ ile rivâyet, lafız farklılıkları gibi kavramlarla izah edilmesi mümkün değildir. Hadis metinleri söz konusu olduğunda içerik ve metin ayrımı yapan oryantalistler arasında mutavassıt sayılan ve hadisler için erken tarihler verenler dahi ancak hadis metinlerinin bahsettiği hâdisenin gerçekleştiğini, metnin ilk Müslümanlar arasında konuşulan ve tartışılan bir konuyu ihtiva ettiğini yani otantik bir özü olduğunu kabul ederler. Bu onların metni eksilten metin inşaları ile de irtibatlıdır. (çev.)

Bir metin sahâbî Abdullâh b. Ömer'e isnâd edilmektedir. Müslim'de geçen metin yukarıda verilmişti. İkinci bir metin [448] İbn Mâce tarafından kaydedilmiştir.¹¹ İki varyant da geç tarihli bir kısmî müşterek râvi olan Muhammed b. Rumh el-Muhâcîr el-Mısırî'de (ö. 242/857) birleşmektedir. Bekleneceği üzere, âlimlerin hadisleri yazdığı zamanda yaşayan geç tarihli müşterek râvilerde çoğunlukla olduğu gibi iki metin de aynı lafızlara sahiptir.¹² Muhammed b. Rumh, hadisi İbnü'l-Hâd'den (ö. 139/756-757) aldığını iddia eden Leys'ten (ö. 175/791) nakilde bulunmaktadır. Ayrıca Hârûn b. Ma'rûf tarikiyle Ahmed b. Hanbel tarafından kaydedilen İbn Vehb varyantı bulunmaktadır.¹³ İki varyant benzerdir ve hatta bilhassa metnin ikinci kısmında aynıdır. Bununla birlikte bazı farklılıklar da bulunmaktadır:

- İbn Vehb'in metninde ilk soru (3a) eksiktir ve [Hz.] Muhammed, kadınların çoğunluğunun cehennemde olmasının nedeni için net bir açıklama yapmaktadır.

- Leys metninde [Hz.] Muhammed'in cevabı (3b) "نَكْبُونَ اللَّعْنَ ، وَتَكْفُرُونَ الْعَشِيرَ" iken, İbn Vehb'de "لِكثَرَةِ اللَّعْنِ وَكُفْرِ الْعَشِيرِ" dir.

Kendisine isnâd edilen iki metindeki farklılıklar nedeniyle, iki metnin ortak unsurlarının İbnü'l-Hâd'e kadar gittiği söylenebilir.

İkinci bir metin sahâbî Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye isnâd edilmektedir. Buhârî, metni İbn Ebî Meryem ← Muhammed b. Cafer ← Zeyd b. Eslem ← 'ÿyâd b. Abdullâh isnâdıyla nakletmektedir.¹⁴ Bu metin, İbnü'l-Hâd'inkinden farklıdır. Bu farklılıklara verilen bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

- girişte hadisin *فِي أَضْحَىٰ أَوْ فِطْرٍ* namazı vesilesiyle söylendiği ifade edilmektedir.¹⁵ [450]

- 4a ve 4b bir soru ve bir cevaptan müteşekkil değildir, bir diyalog şeklinde sunulmuştur: [Hz.] Muhammed'in iki kere *أَلَيْسَ* şeklinde başlayan soru sorması ve kadınların *بَلَىٰ* şeklinde cevap vermesi.

¹¹ İbn Mâce, *Sünen*, Muhammed Fuâd Abdülbakî (ed.), Beyrut, 1371/1955, kitâb 26, bâb 19, hadis 4003.

¹² Şifahî ve yazılı rivâyet meselesi için bk. Gregor Schoeler, "Die Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam", *Der Islam*, c. 62, 1985.

¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, no: 5343. Müslim, *Sahih*, kitâb 1, bâb 34, hadis 132 metinler olmaksızın başka isnâdlar da vermektedir.

¹⁴ Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. 'İsmâ'îl, *es-Sahih*, Leiden, 1862-1908, kitâb 6, bâb 6. Yine Müslim, *Sahih*, kitâb 1, bâb 34, hadis 132 metin olmaksızın yalnız isnâd ihtiva etmektedir. İbn Ebî Meryem o zaman geç tarihli kısmî müşterek râvi olabilir.

¹⁵ Ruqaiyyah Waris Maqsood'a göre ("Are there more women than men in Hell?", <http://www.themodernreligion.com/women/w-hell.html>, 4 Ocak 2010) "bayram hadisleri" güneş tutulması hadisleri ile birlikte hadisin temel formlarından birisini teşkil etmektedir. Fakat motif görebildiğim kadarıyla yalnız bir varyantta yer almaktadır. Bu nedenle "temel" formdan bahsetmek yanlıştır.

- Akıldaki noksanlık için [Hz.] Muhammed “iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denktir” değil de “bir kadının şahitliği, bir adamın şahitliğinin yarısı gibidir” açıklamasını yapmaktadır.

- Dinî noksanlıkla ilgili neden açık ifadelerle verilmektedir: “أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ”

- 4a'nın başında İbnü'l-Hâd'ın iki varyantında da yer alan “مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتٍ وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتٍ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِي ذِي لَبِّ” değil de “عَقْلٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لَبِّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُمُ وَمَنْكُمُ” yer almaktadır.

Bu metin yukarıda bahsedilen şablona uymaktadır: [İbnü'l]* Hâd dışındaki bir râviye isnâd edilmektedir ve İbnü'l-Hâd'e isnâd edilen iki metinden bariz biçimde farklıdır. Dolayısıyla, Zeyd b. Eslem'in (ö. 136/757-754) İbnü'l-Hâd'den bir metin alıp ona sahte bir isnâd eklediğini varsaymaktansa İbnü'l-Hâd ve muâsırı Zeyd b. Eslem'in metinlerinin birbirinden bağımsız olduğunu kabul etmek daha makuldür. İki metnin de sahip olduğu ortak özellikler ise ortak bir kaynak sebebiyle olmalıdır.

Üçüncü bir metin sahâbî Abudllah b. Mes'ûd'a isnâd edilmektedir. Müşterek râvi Zer (b. Abdullâh) (ö. h. 90-120) hadisi Vâil b. Muhâne et-Temîmî – Abdullâh b. Mes'ûd isnâdıyla nakletmektedir. Metin diğer ikisinden kayda değer biçimde kısadır. Sadece 1, 2, 3a ve 3b'nin bir kısmını (çok lanet okuma ve nankörlük) ihtiva etmektedir. Mansûr ve Hakem (b. el-'Uteybe) metni Zer'den nakletmektedir. Hakem de Şu'be (b. el-Haccâc) gibi (Mes'ûdî ve Şu'be hadisi ondan nakletmektedir) kısmî müşterek râvidir. Bütün kısmî müşterek râvilerin metinleri kendilerine mahsus özelliklere sahiptir. Şu'be'nin iki metninde de kadın (3a'da) “فِيمَ أَوْ لِمَ أَوْ بِمَ”¹⁶ sorusunu sormaktadır ki bu [451] onu Mes'ûdî'den ayırt etmektedir.¹⁷ Mansûr'un metni Hakem'inkinden farklıdır çünkü [Hz.] Muhammed sadece “tasaddukta bulunun” dememekte ayrıca “ziynetlerinizden dahi olsa” şeklinde ilâve etmektedir.¹⁸ Mansûr ve Hakem'in metinlerindeki farklılıklar Zer'den yapılan iki müstakil rivâyete işaret etmektedir.

Analiz, sadaka hadisinin üç farklı isnâda eklenmiş üç farklı metni olduğunu

* Makalenin orijinalinde sehven “Hâd” denilmiştir.

¹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, no. 4151; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Abdülgaffâr Süleymân el-Benderî & Seyyid Kasravî Hasan (eds.), Beyrut, 1411/1991, no. 9256 (her iki rivâyet de Muhammed b. Cafer tarafından Şu'be'den nakledilmektedir); İbn Hanbel, *Müsned*, no. 4152 (فِيمَ أَوْ لِمَ أَوْ بِمَ) (Behz, Şu'be'den nakletmektedir). Bu küçük motifte bile “aynı âlim aynı metin, farklı âlimleri farklı metinler” şablonunu görmektediriz.

¹⁷ a.g.e., no. 4122

¹⁸ a.g.e., no. 3569; Nesâî, *Sünen*, no. 9257. Mansûr metninin iki varyantı da ziynetler ilâvesini içermektedir.

gösterdi.¹⁹ Bu nedenle aralarındaki müşterek râvi bütün varyantların kaynağı olacaktı. Tek müşterek râvinin [Hz.] Muhammed'in kendisi olması bir problem arz etmektedir ve onu hadisin kaynağı kabul etmek uzak bir ihtimal olacaktır. Fakat o zaman metinden kimi sorumlu tutabiliriz? Zerr'in, İbnü'l-Hâd ve Zeyd b. Eslem'den bir önceki nesilden olması nedeniyle onun sadaka hadisinin kısa varyantını tedâvüle süren ilk kişi olduğu iddia edilebilir. Bu varsayım hem İbnü'l-Hâd'ın hem de Zeyd b. Eslem'in metni Zer'den aldığı, ismini gizlediği ve yeni bir isnâdla [Hz.] Peygamber'e isnâd ettiği sonucuna ulaştırır. Fakat İbnü'l-Hâd ve Zeyd b. Eslem'in metinleri Zerr'in metninde yer almayan ilâve motiflere (kadınların noksanlıkları hakkındaki diyalog) sahiptir. İki âlimin üçüncü bir kişiden aldıkları metne birbirinden bağımsız şekilde aynı yeni motif eklemeleri pek mümkün olmadığı için –eğer metnin bir tahrif olduğunu iddia etmek istiyorsak- İbnü'l-Hâd veya Zeyd b. Eslem'in diyalog motifini Zerr'in metnine ilâve ettiğini ve ona sahte bir isnâd eklediğini, öte taraftan diğer kişinin (İbnü'l-Hâd veya Zeyd b. Eslem) hadisi akranından aldığını ve ona sahte bir isnâd eklediğini varsaymak zorundayız.

Bununla birlikte bana göre –farklı metinlerin farklı isnâdlara eklendiği durumlarda- birçok sahte ve tahrif edilmiş rivâyet senaryoları, metnin isnâdda gösterildiği üzere hocadan talebeye nakledilmesinden daha muhtemel değildir. Dolayısıyla, İbnü'l-Hâd ve Zeyd b. Eslem'in kendi hocaları Abdullâh b. Dînâr (ö. 127/745) veya 'İyâd b. Abdullâh'dan (ö. 100/718) müstakil rivâyetlerinin olduğunu öne süreceğim. Böylece hadisi tâbî'ün nesline tarihlendirmiş oluruz.

Abdullâh b. Dînâr ve 'İyâd b. Abdullâh'ın metinlerinin öne çıkan benzerliklerinden (nakil yapısı gibi) hareketle [452] iki metnin de ortak bir kaynağı olmalıdır. Birçok değişikliklerine rağmen, her iki metnin aynı hikâyenin farklı varyantları olduğu aşîkârdır. Aynı durum Zerr'in kısa metni ve iki uzun varyantı arasındaki benzerlikler için de geçerlidir:²⁰ Son kertede bütün varyantların ortak bir kaynağı olmalıdır. Bu kaynak sahâbe neslinden ismi verilen otoritelerden birisi olabilir: Abdullâh b. Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî veya Abdullâh b. Mes'ûd.

İtiraf etmek gerekirse, metinlerde kayda değer bir benzerlik olmasa da bu sonuç sahâbe ve tâbî'ün neslindeki tek râvili tarîke dayanmaktadır. Dolayısıyla, sadaka hadisinin bir sahâbîden kaynaklandığını sonucunu çıkarmak istemeyebilir ve tarihlendirmeyi tâbî'ün zamanında durdurabiliriz. Hangi senaryoyu

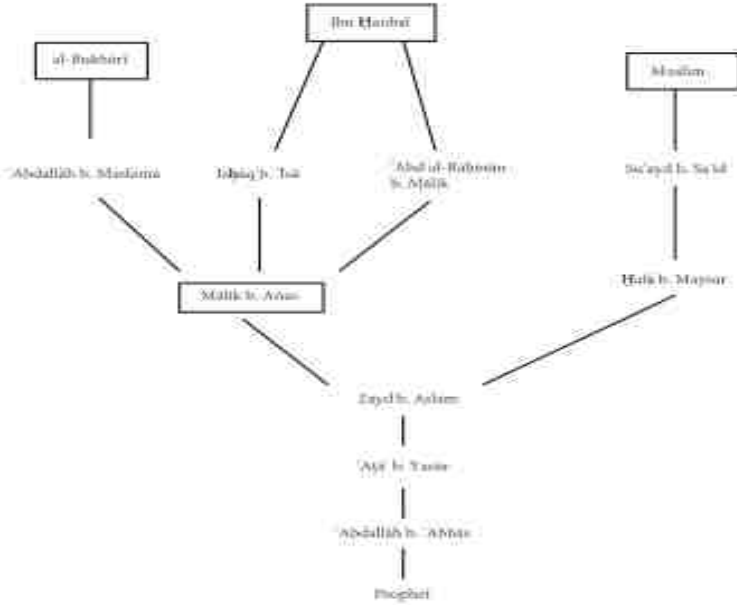
¹⁹ Müslim, *Sahîh*, kitâb 1, bâb 34, hadis 132 Ebû Hüreyre'ye ulaşan başka bir isnâda sahiptir fakat metin aktarmamaktadır.

²⁰ Zerr'in metni daha uzun iki metnin benzerlikleri arz etmektedir: Abdullâh b. Dînâr varyantında olduğu gibi soru soran bir kadın (قالت امرأة) vardır ('İyâd b. Abdullâh varyantından fiil "قلن" şeklindedir), fakat sorunun lafızları (بما) 'İyâd b. Abdullâh'inkine benzemektedir (Abdullâh b. Dînâr'da "وما لنا ... أكثر أهل النار").

tercih edersek edelim, analizin bu noktasında sadaka hadisinin ikinci yüzyılın başlangıcında mevcut olduğu çekinmeden söylenebilir.

Güneş Tutulması Hadisi

Sadaka hadisinin aksine güneş tutulması hadisi Zeyd b. Eslem’in müşterek râvi olduğu net bir isnâd kümesi göstermektedir (bk. Şema 2). Öğrencisi Mâlik b. Enes kısmî müşterek râvi, Zeyd b. Eslem’in diğer bir öğrencisi Hafs b. Meyser ise tek râvili tarîkte yer almaktadır.

Şema 2: Güneş Tutulması Hadisi

İlk bakışta, Mâlik'in metinleri²¹ -örnek için yukarıya bakılabilir- ve Hafs b. Meyser'inki²² birbirine büyük oranda benzemektedir. Fakat bütün Mâlik metinleri birinci motifte ortak bazı lafızlara sahipken bunlar Hafs b. Meyser'in versiyonunda farklıdır:

²¹ Mâlik, *Muvatta*, kitâb 12, bâb 1, hadis 2. Ayrıca bk. Buhârî, *Sahîh*, kitâb 16, bâb 9; İbn Hanbel, *Müsned*, 2711, 3374.

²² Müslim, *Sahîh*, kitâb 10, bâb 3, hadis 17.

Tablo 2: Mâlik b. Enes ve Hafs b. Meyser metinlerinin mukayesesi [453]

	Mâlik b. Enes	Hafs b. Meyer
Güneş tutulması gerçekleşti	حَسَفَتِ الْاِنْحَسَفَتْ * الشَّمْسُ	اِنْحَسَفَتْ ** الشَّمْسُ
güneş ortaya çıktı	تَجَلَّتْ	اِنْجَلَّتْ
ve sonra elini çektiğini gördük	تَكَفَفَتْ	كَفَفَتْ

Farklar Mâlik ve Hafs b. Meyser'in metni birbirlerinden bağımsız olarak Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/753-754) naklettiklerine işaret etmektedir. Güneş tutulması hadisinin bütün varyantları çok benzer olduğu için Zeyd'in öğrencilerine nakli yazılı notlarla desteklenmiş olmalıdır.

Sadaka hadisinin bir varyantını da nakleden Zeyd cehennem hadisi ile güneş tutulması hadisini mürekkep biçimde nakleden tek kişidir. Onun cehennem hadisi varyantı (2-4. kısımlar) ise hadisin diğer varyantından farklı ve bu nedenle de doğrudan ona bağımlı değildir. Bu, metni isnâdda ismini verdiği kaynaktan yani tâbi'î Atâ b. Yesâr'dan almış olabileceği anlamına gelmektedir. Cehennem hadisini güneş tutulması sırasındaki namaz²³ hakkındaki metinle birleştirmekten Zeyd'in mi sorumlu olduğu yoksa bu mürekkep metni Atâ'dan mı aldığını söylemek imkânsızdır.

Öyleyse bile, burada da yine hicrî ikinci yüzyılın başlangıcında mevcut olan cehennem hadisinin bir varyantına sahibiz.

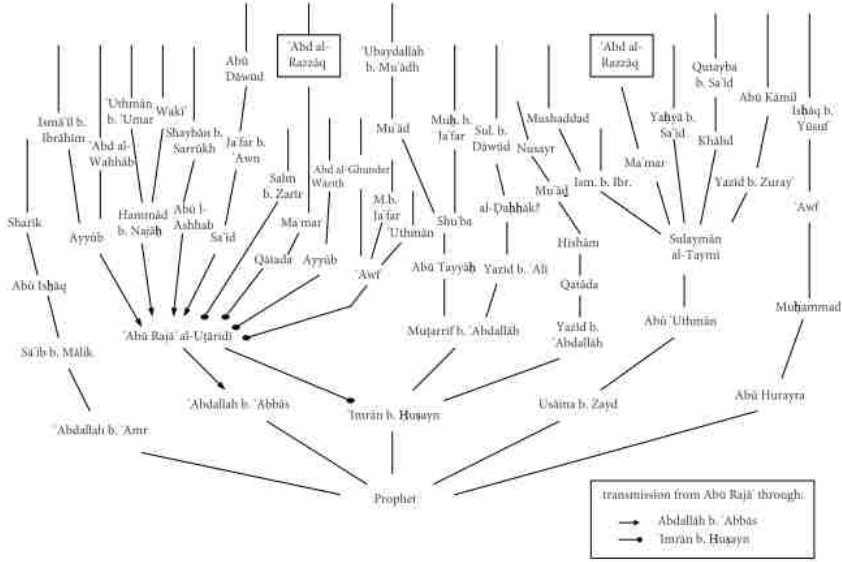
Kısa Varyant

Kısa varyantın tarîklerini ihtiva eden isnâd kümesi –[Hz.] Peygamber'in haricinde- belirli bir müşterek râvinin bulunmadığı oldukça karmaşık bir tablo ortaya çıkarmaktadır (Şema 3). Sahâbeden Abdullâh b. Abbâs, 'Imrân b. Husayn, Üsâme b. Zeyd, Ebû Hüreyre ve Abdullâh b. Amr'a isnâd edilen metinler bulunmaktadır. Her ne kadar son ikisi tek râvili tarîkse de diğer üç sahâbeden gelen tarîklerde kısmî müşterek râviler yani Ebû Recâ el-'Utâridî ve Süleymân et-Teymî'yi (ö. 143/760) görmekteyiz.

* *Muvatta'*'da "اِنْحَسَفَتْ" lafzı geçmemekte yazarın verdiği kaynaklar içerisinde yalnız Buhârî'de geçmektedir (çev.).

** *Sahih-i Müslim*'de "اِنْحَسَفَتْ" lafzını tespit edemedik. Fakat "اِنْكَسَفَتْ الشَّمْسُ" ibaresi yer almaktadır. Bk. Müslim, "Salâtü'l-küsûf", 907 (çev.).

²³ Güneş tutulması sırasında kılınan namaz hakkındaki metin hadis kaynaklarında ayrıca kaydedilmiştir. Tamamen farklı bir isnâdla, Hişâm b. 'Urve ← 'Urve ← 'Âişe, gelen bir örnek için bk. Buhârî, *Sahih*, kitab 67, bâb 88.

Şema 3: Kısa Varyant

Ebû Recâ'nın (metni için yukarıya bakınız) hadisi Abdullâh b. Abbâs ve 'Imrân b. Husayn'dan naklettiği bildirilmektedir, fakat onun iki sahâbeden naklettiği metinler arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Ebû Recâ²⁴ tarikiyle gelene sekiz metinden beşi [455], İbn Abbâs veya 'Imrân b. Husayn'a isnâd edilmeleri bir tarafa, karakteristik bir özelliğe sahiptir ki bu hadisin lafızlarının sırasıdır: metin, cennetin ve fakirlerin zikri ile başlamakta, ardından cehennem ve kadınlarla ilgili kısım gelmektedir.²⁵ Neredeyse her zaman “اطَّلَعْتُ”

²⁴ Hammâd b. Necîh (Nesâî, *Sünen*, no 9064; İbn Hanbel, *Müsned*, 2086, Buhârî, *Sahih*, kitâb 81, bâb 16 metin yok), Selâm b. Zerîr (Buhârî, *Sahih*, kitâb 81, bâb 16) ve Katâde (Abdürrezzâk, *Musannef*, Habîrürrahmân (ed.), Beyrut, 1403/1983, no. 20610; İbn Hanbel, *Müsned*, 19941) tarafından nakledilmiştir. Eyyûb tarafından ise birisi İbn Abbâs'a (Müslim, *Sahih*, kitâb 48, bâb 26, hadis 94; Tirmizî, *Sünen*, Ahmed Muhammed Şâkir v. dğr. [ed.], Beyrut, ts., no. 2602; Nesâî, *Sünen*, no. 9061) diğeri 'Imrân'a isnâd edilen (Nesâî, *Sünen*, no. 9260) iki metin nakledilmektedir.

²⁵ Diğer üç metinden Ebû'l-Eşhebî'ye isnâd edilen (Müslim, *Sahih*, kitâb 48, bâb 26, hadis 94) hadisin cehennem kısmına atıfta bulunan muhtasar bir metindir, diğeri Sa'îd'in metnidir (Nesâî, *Sünen*, no. 9262) ve ters bir sıralamaya sahiptir ve Süleymân et-Teymî metninin izlerini taşımaktadır, daha fazla bilgi için ilerleyen sayfalara bakınız. Metin biraz tahrif olmuş gibi gözükmektedir. Üçüncü metnin ise ('Avf), birisi Ebû Recâ şablonuna uyumlu (Buhârî, *Sahih*, kitâb 81, bâb 51), diğer ikisi ise ters bir sıralamaya sahip (Nesâî, *Sünen*, no. 9259; İbn Hanbel, *Müsned*, no. 19865; Tirmizî, *Sünen*, no. 2603) iki versiyonu bulunmaktadır.

fiili kullanılmaktadır. ‘İmrân’dan gelen iki metinde ise “نَطْرَتْ” yer almaktadır.²⁶ Ebû Recâ’nın metinlerinin dördü (ikisi İbn Abbâs’tan ikisi ‘İmrân’dan gelen) tamamen aynıdır.

Ebû Recâ’nın hadisi naklettiğinden emin olabiliriz. Onun metnini nakleden âlimlerden üçünün kısmî müşterek râvî²⁷ olmasının yanı sıra metin ayrıca *Kütüb-i Sitte* öncesi eserlerden Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde geçmektedir.²⁸ Harald Motzki’ye göre burada bulduğumuz Abdürrezzâk ← Ma’mer ← Katâde isnâdı güvenilirdir.²⁹ Sahâbiler Abdullâh b. Abbâs ve ‘İmrân b. Husayn’dan gelen eşit sayıdaki isnâdlar dikkate alındığında analizin bu aşamasında Ebû Recâ’nın metni kimden aldığı kesin olarak bilmenin herhangi bir yolu yoktur. Her ne kadar iki otoriteyi bağlayan herhangi bir isnâd bulunmasa da hadisi her iki sahâbîden de duymuş olabilir.³⁰

Ebû Recâ’nın yanı sıra Mutarrif b. Abdullah’ın hadisi ‘İmrân b. Husayn’dan naklettiği bildirilmektedir. Elimde bu isnâdla iki metin var. Bunlardan birisinde (Yezîd b. Ali tarafından nakledilen) lafızlar Ebû Recâ’nın metnine benzer, cehennem ve kadınlarla ilgili kısımla başlayıp, cennet ve fakirlerle ilgili kısımla devam etmektedir.³¹ İkinci metin (Şu’be’nin Ebû Teyyâh’tan naklettiği) tamamen farklıdır ve çok [457] kısadır. Sadece “Cennet ehlinin azınlığını (cehennem ehlinin çoğunluğu değil) kadınlar teşkil etmektedir” şeklindedir.³²

Hadisi ‘İmrân b. Husayn’dan naklettiği söylenen üçüncü bir âlim daha, Yezîd b. Abdullâh es-Şahîr, bulunmaktadır. Onun metni Ebû Teyyâh’inkinden bile kısadır fakat Süleymân et-Teymî’nin metninin (aşağıda tartışılacaktır) muhtasarı gibi durmaktadır: “Cehennem ehlinin çoğunluğu kadınlardır.”³³

‘İmrân’ın isnâdda Ebû Recâ’yı zikretmeyen üç rivâyetinden ikisi tamamıyla ikna edici değildir: Yezîd b. Abdullâh eş-Şahîr’in metni Süleymân’inkine benzerdir ve Yezîd b. Ali ← Mutarrif isnâdıyla gelen metin Ebû Recâ’dan gelenle neredeyse aynıdır. Geriye Ebû Teyyâh ← Mutarrif rivâyeti kalmaktadır ki bunun sahte bir isnâdla Ebû Recâ’dan gelen bir hadis olmasındansa Mutarrif’ten gelen bağımsız bir hadis olması daha muhtemeldir.

²⁶ Katâde metni (Abdürrezzâk, *Musannef*, no. 20610; İbn Hanbel, *Müsned*, no. 19941) ve Eyyûb metni (Nesâî, *Sünen*, no. 9260)

²⁷ Eyyûb (Abdullâh vasıtasıyla iki aynı metin ve ‘İmrân b. Husayn vasıtasıyla biraz farklı bir metin), ‘Avf (iki aynı metin ve bir farklı metin) ve Hammâd (fukarâ yerine da’if kelimesi dışında aynı metinler). Makalenin orijinalinde sehven fukarâ yerine fukahâ geçmektedir (çev.).

²⁸ Referans için bk. dn. 24.

²⁹ Harald Motzki, “Der Fiqh des Zuhri: Die Quellenproblematik”, *Der Islam*, c. 68, 1991, 1-9.

³⁰ Tirmizî’ye göre (*Sünen*, no. 2603) ‘İmrân’ın geçtiği varyant doğru olmalıdır. Ayrıca Ebû Recâ’nın ikisini de duymuş olabileceği fikrini de aktarmaktadır.

³¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 19996.

³² “أقل ساكني الجنة النساء”. Şu’be’den gelen iki tane aynı metin bulunmaktadır. Müslim, *Sahih*, kitâb 48, bâb 26, hadis 95; Nesâî, *Sünen*, no. 9267.

³³ Nesâî, *Sünen*, no. 9266.

Şimdi, Süleymân b. Mehdi'nin rivâyeti analiz edilecektir. Metninin bir örneği aşağıdadır:

Cennetin kapısında durdum (فُتْتُ عَلَى) ve oraya girenlerin çoğunluğunun (عَامَّةٌ) fakirler olduğunu gördüm. Zenginlerin (أَصْحَابُ الْبَيْتِ) alıkonulduğunu gördüm. Ancak [onlardan] cehennem ehli (أَصْحَابُ النَّارِ) olanların ise cehenneme girmeleri emrolundu. Cehennemin kapısında durdum ve oraya girenlerin çoğunluğunun kadınlar olduğunu gördüm.

Bu Yezîd b. Zürey'in versiyonudur.³⁴ Muâsırları Yahyâ b. Sa'îd ve İsmâil b. İbrâhim'in metinleri onunkiyle neredeyse aynıdır.³⁵ Ma'mer ve Hâlid'in ise biraz farklı versiyonları vardır.³⁶ [458] Hadisin üç versiyonundaki farklar Süleymân et-Teymî'nin hadisi gerçekten rivâyet ettiği sonucunu çıkarmaya müsaittir. Burada da yine Abdürrezzâk'ın *Musannef*inde geçen bir varyanta (Ma'mer ← Süleymân) sahip olmamız bu görüşü desteklemektedir.

Süleymân et-Teymî'nin metninin kaynağı nedir? Süleymân'ın metni, Ebû Recâ'ninkinden uzundur. Ayrıca, [Hz.] Muhammed'in “اطلعتُ” değil “فُتْتُ عَلَى” dediği bilgisini içermektedir. Sadece Süleymân et-Teymî'den gelen hadisler bu ifadeyi kullanmaktadır. “رَأَيْتُ أُخْتَرُ أَهْلَهَا” yerine “عَامَّةٌ مَنْ دَخَلَهَا”i ihtiva etmektedir. Ebû Recâ'ninkinden bariz biçimde farklı olan metnini isnâdda zikretmediği Ebû Recâ'dan değil de, zikrettiği Ebû Osmân en-Nehdi'den (ö. 75/694 ve 100/718 arasında) nakletmesi daha muhtemeldir.

Şimdiye kadar analiz, cehennem hadisinin kısa varyantını nakleden üç tâbi'ûn olduğunu gösterdi: Ebû Recâ, Ebû Osmân ve Mutarrîf. İki tek râvili tarîkin (Muhammed ← Ebû Hüreyre ve Sâib b. Mâlik ← Abdullâh b. Amr) metinleri bağımsız varyantlar olamayacak kadar çok benzemektedir.³⁷

³⁴ Müslim, *Sahih*, kitâb 48, bâb 26, hadis 93. Müslim metnini vermediği çok sayıda başka isnâd nakletmektedir.

³⁵ Yahyâ b. Sa'îd metninde (İbn Hanbel, *Müsned*, no. 21874) ikinci “فادا” yerine “الا” geçmektedir. İsmâil b. İbrâhim'ten iki metin gelmektedir. Birisi Yezid metniyle aynıdır (a.g.e., no. 21830). Diğer (Buhârî, kitâb 81, bâb 51) bazı farklıklar taşımaktadır: ilk “فادا” yerine “فكان” ikinci “فادا” yerine “و”, “الا” yerine “غير ان”. Aynı râvinin iki metninin birbirinden diğer iki râvinin metinlerine göre daha farklı olması şablona tam olarak uymamaktadır fakat zaman zaman gerçekleşmektedir.

³⁶ Ma'mer metni (Abdürrezzâk, *Musannef*, no. 20611) “قت” yerine iki kere “وقت” ve ilk “فادا” yerine “فرايت” lafızlarını içermektedir ve kısımların sırasını değiştirmiştir. Hâlid metni (Nesâî, *Sünen*, no. 9265) Ebû Recâ metnine benzemektedir. “قت على باب” ve “مساكين” değil de “اطلعت” ve “اهلها” kelimelerini ihtiva etmektedir. “Ancak [onlardan] cehennem ehli (أَصْحَابُ النَّارِ) olanların ise cehenneme girmeleri emrolundu” cümlesi yer almamaktadır.

³⁷ Ebû Hüreyre'ye isnâd edilen metin ilk “رايت” yerine “وجدت” kelimesini içermektedir, metnin kalanı ise aynıdır (İbn Hanbel, *Müsned*, no. 7938). Abdullâh b. Ömer'e isnâd edilen metin (a.g.e., no. 6611) kısa varyantta başka bir yerde bulunmayan bir ilâve içermektedir. Kadınların yanı sıra zenginlerin cehennemde olduğundan bahsetmektedir. Bu nedenle Ebû Recâ metninden bağımsız olabilir. Fakat metnin geri kalanı aynı olduğu için yine bu metnin Ebû Recâ'nın kaynaklarından bağımsız bir varyant olduğu sonucu için yeterli değildir.

Geriye Ebu Recâ, Mutarrif ve Ebu Osmân metinlerinin kaynağını belirlemek kalmaktadır. Hem Ebû Recâ hem de Mutarrif hadisi ‘İmrân b. Husayn’dan naklettiklerini iddia etmektedir. Metinlerinin farklılıkları metni birbirlerinden bağımsız naklettiklerini vurgulamaktadır ki bu ‘İmrân’ın gerçekten onların ortak kaynağı olduğu anlamına gelmektedir. Ebû Recâ hadisi ayrıca Abdullâh b. Abbâs’tan da naklettiğini iddia etmektedir. Bu rivâyet için yalnızca onun ifadesine sahibiz, her iki kaynaktan isnâd ettiği metinler birbirinden ayırt edilememektedir. Ebû Osmân’ın Üsâme b. Zeyd’den rivâyeti (Süleymân’ın kaynağı) ise ‘İmrân ve Abdullâh b. Abbâs’a isnâd edilen rivâyetlerden metin açısından bağımsız gözükmektedir. Bu, sahâbiler ‘İmrân b. Husayn ve Üsâme b. Zeyd’in cehennem hadisinin kısa varyantını naklettikleri anlamına gelebilir. [456]

Yine sadaka hadisinin tarihlendirmesinde olduğu gibi metinlerde kayda değer farklılıklar varsa da bu sonuç sahâbe neslindeki bazı tek râvili tariklere dayanmaktadır. ‘İmrân dışında müşterek râvi bulunmamaktadır. İki sahâbeyi hadisin kaynağı olarak kabul etmek istemesek dahi sahâbe arasından farklı kaynaklara isnâd edilen ve tâbi’ündan gelen üç farklı metin varyantına sahibiz. Metnin hangi kaynaklarla ilişkilendirilebileceğinden tamamen emin olamayız, fakat kısa varyantın kaynağı muhtemelen sahâbe neslinde bulunmaktadır.

Sonuçlar

İsnâd-metin analizi cehennem hadisinin bütün varyantlarının tâbi’ün neslinde mevcut olduğunu göstermektedir ve o nesilde oldukça yaygın oldukları görülmektedir: Zer, Abdullâh b. Dînâr, ‘Îyâd b. Abdullâh (sadaka hadisi), Ebû Recâ, Mutarrif, Ebu Osmân (kısa varyant) ve Atâ b. Yesâr (güneş tutulması hadisi) hadisin kesin râvileri olarak kabul edilebilir. Hatta kısa varyantın bir veya iki sahâbeye isnâd edilebileceğine dair karineler vardır. Tâbi’î râvilerin sayısı ve kısa varyantın muhtemel eski tarihi cehennem hadisinin sahâbe neslindeki kökenlerine delâlet etmektedir.

Üç varyantın ortak özü muhtemelen [Hz.] Muhammed’in cehennem ifadesinden (2) ibaret olacaktır. Daha uzun iki varyantta ise [Hz.] Muhammed ile bazı “insanlar” (“kadın” yalnız sadaka hadisinde geçmektedir) arasındaki diyalog da ortaktır: soruları (3a) ve [Hz.] Muhammed’in eşlere karşı nankörlük hakkında (diğer unsurlar –lanet okuma ve noksanlıklar- sadece bir versiyonda yer almaktadır) cevabı (3b), diğer sorularla ilgili ikinci soru (4a) ve [Hz.] Muhammed’in cevabı (4b).

Bu öz nerede ortaya çıkmıştır? Hadisin menşei için çok belirli bir konum tespit etmek mümkün değildir. İsnâdlarda hadisin üç varyantı için kaynak olarak on kadar sahâbe zikredilmektedir. Fakat bazı tarikler tek râvildir, diğerleri ise geç tarihli müşterek râvilere sahiptir. Diğer taraftan, sadaka hadisi ve

güneş tutulması hadisi, hatta kısa varyant³⁸ bağımsız rivâyetler gibi gözükmektedir. Öte yandan [460] birbirlerine dayanmadıklarından tamamen emin olmayız. Farklılıklar rivâyetlerin tâbî’ûn neslindeki bağımsızlığını iddia etmek için yeterli olabilir. Fakat sahâbe zamanında bağımsız rivâyetlerin varlığını göstermeye yeterler midirler? Her şey bir tarafa bunlar ufak benzerliklerdir. Fakat eğer hepsi uydurulduysa sorumlu kimdir? Hadisin kaynağının sahâbe arasında meşhur bir tarihî hâdise olduğu ve onlardan birçoğu hadisi naklettiği için kimsenin sorumlu olmadığını mı kabul etmeliyiz? Fakat o zaman niye detaylı bir rivâyet için daha güçlü müşterek râvilerimiz bulunmamaktadır?³⁹ Neden cehennem hakkındaki ifadeye farklı ilâveler yapılmıştır? Güneş tutulması motifi, sadaka motifi⁴⁰ gibi hadis kaynaklarında ayrı bir hadis olarak yer almaktadır ve yalnızca bir varyant hâdiseyi Ramazan veya Kurban bayramı namazı ile ilişkilendirmektedir.⁴¹

Bir şekilde rivâyet tablosunun, tâbî’ûn tarafından genel kabul gördükten sonra daha erken döneme gidildiğinde somut herhangi bir şey değil de yalnızca “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” şeklinde muğlak bir izlenim vererek çözüldüğü [dağıldığı] görülmektedir. Bu belirsiz tabloda ne anlamalıyız?

Hadisin tâbî’ûn arasındaki yaygınlığının ve sahâbe neslinden çok sayıda otoritenin varlığının nispeten zayıf bir metin zemini ile birlikte iki şeye işaret ettiği görülmektedir: 1. Sahâbe zamanında birçok kişinin detaylarını bilmeksizin duyduğu bir şey vuku bulmuş olmalıdır. 2. İlk nesiller, muhakkak ki erkekler, menşeyi göz önünde bulundurmaksızın bu tür bir hadisin varlığından memnuniyet duymuş olmalıdır. Rivâyeti memnuniyetle diğer hadislerle (güneş tutulması, sadaka) birleştirip, bazı kısımlarını genişlettiler (nankörlük, noksanlıklar) ve hadisi yaydılar.

[Hz.] Muhammed’in kendilerine doğrudan hitap ettiği söylenmesine rağmen hiçbir kadının hadisin râvisi olarak bilinmemesi dikkat çekicidir.⁴² [461]

³⁸ Kısa varyant, uzun varyantlarda yer almayan bir unsur (cennetteki fakirler) içermektedir. Bu nedenle sırf bir ihtisârdan fazlası gibi gözükmektedir.

³⁹ ‘Aişe ile irtibatlandırılabilir Berîra hadisi gibi diğer hadislerde olduğu üzere. Bk. Mitter, Ulrike, *Das frühislamische Patronat: Eine Studie zu den Anfängen des Islamischen Rechts*, Würzburg, 2006, 159-226. a.m.f., “The Origin and Development of the Islamic Patronate”, *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*, Monique Bernards & John Nawas (eds.), Leiden, 2005, 124-131.

⁴⁰ Güneş tutulması motifi için bk. dn. 23. Sadaka motifi için meselâ bk. Buhârî, kitâb 24. Bu hadiste [Hz.] Muhammed’in Bilâl’le birlikte kadınlardan sadaka topladığı ifade edilmektedir ve cehennemdeki kadınlar hakkında herhangi bir şey söylememektedir. Cehennem hadisi ile ilişkisi hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmek için bu hadisi detaylı bir şekilde analiz etmek ilginç olabilir.

⁴¹ Bk. s. 450-451. Bayram namazı dn. 40’da bahsedilen Bilâl hadisinin de bir parçasıdır.

⁴² Bir kadından kısa varyantın bir tarihinde bahsedilmektedir. Bununla birlikte bu kadın hadisin râvisi değildir, sadece hikâyenin arka plânın bir parçasıdır: Ma’mer ← Katâde ← ‘İmrân b.

Belki bu tür aleyhte bir hadisi yaymak istemediler. Başka bir açıklama ise ciddiye almamış olabilirler –modern tartışmalarda dile getirildiği gibi sadece ikaz edici bir şaka olarak [kabul edip]- bu nedenle nakletmeyi gerekli görmemiş olabilirler. Erkekler ise tam tersine bu tür bir hadis nakletmeyi bilhassa memnuniyet verici bulacaklardır ve birçok detayıyla çok ciddiye alacaklardır. Zira her zaman düşündüklerini teyit etmektedir. [462]

Husayn isnâdı vasıtasıyla Abdürrezzâk'ın naklettiği varyantta ki bu aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de geçmektedir (referanslar için bk. dn. 24). İbn Hanbel metninde şu ifadeleri okumaktayız: 'İmrân b. Husayn, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) yanından eşinin yanına geldi. Eşi: "Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ne duydun bize anlat" dedi. 'İmrân: "Önemli bir hadis değil (لَيْسَ بَعَيْنِ حَدِيثٍ)" dedi, [eşi] ona sinirlendi (فَأَغْضَبْنِيْهُ)". 'İmrân: "Hz. Peygamber'den [şöyle] işittim" dedi – buradan sonra cehennem hadisi gelmektedir. Abdürrezzâk'taki metinde ikinci kısmın lafızları biraz farklıdır: 'İmrân: "hadisin zamanı değil (لَيْسَ حَيْنَ حَدِيثٍ)" dedi, fakat kadın ısrar etti (فلم تدعه) –veya "sinirlendi (أَوْ قَالَ فَأَغْضَبْنِيْهُ)". Tuhaf bir şekilde her ne kadar Abdürrezzâk hadisi İbn Hanbel'den almışsa da İbn Hanbel'deki metin Abdürrezzâk'tan farklıdır. (Müsned'in muhakkikleri "لَيْسَ حَيْنَ حَدِيثٍ"i asıl metne alarak, diğer yazmadaki "لَيْسَ بَعَيْنِ حَدِيثٍ"nin tahrif olduğunu ifade etmişlerdir. Bk. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999, XXXIII, 153 (hadis nr. 19927 [çev.]). Ayrıca bu kısa fakat ilginç hâdisenin nasıl yorumlanması gerektiği de açık değildir. 'İmrân neden karısına zaten [Hz.] Muhammed'in kadınların önünde söylediği bir hadisi anlatmak zorunda kalsın? Neden böyle bir şey uydursun (eğer hadis uydurmaysa)? Ebû Recâ hâdiseyi sadece Katâde'ye mi anlattı ya da diğer herkes bu olayı gizledi mi? Niye Ebû Recâ metninin diğer hiçbir râvisi değil de sadece Katâde (veya Ma'mer veya Abdürrezzâk) bu olayı rivâyetine dâhil etti? Bu haberin – [Hz.] Muhammed'in bazı sahâbeyle otururken cehennemdeki kadınlardan bahsetmesi- hadisin gerçek menşei olduğunu ve diğer bütün rivâyetlerin ilâveler olduğunu düşünebilir miyiz? Ne olursa olsun, 'İmrân'ın hadisi eşine rivâyet etmeyi reddetmesi erkeklerin –'İmrân veya diğer râvilerden birisi- hadisle ilgili duydukları tedirginliği göstermektedir.